

Wprowadzenie

Ostatnie dwudziestolecie w Polsce to czas, w którym obok zmian cywilizacyjnych i gospodarczych dokonała się również bardzo poważna przemiana oblicza wielu miast i wsi, głównie pod względem wyposażenia w infrastrukturę techniczną, renowacji obiektów zabytkowych, zagospodarowania części centralnych miejscowości, budowy czy modernizacji obiektów użyteczności publicznej oraz innych podobnych procesów. Znacząca część z tych działań zrealizowana została w miastach pod hasłem rewitalizacji, a w przypadku wsi – odnowy. Bezpośrednim impulsem do wyraźnego przyspieszenia w tym zakresie stały się środki Unii Europejskiej będące bardzo ważnym stymulatorem wielu procesów, które bez ich udziału w takiej skali i w takim wymiarze by nie zaistniały.

W początkowym okresie, w latach 90. XX w. procesy te przebiegały niezależnie od siebie i miały charakter inicjalny, także ze względu na dostępność środków na ten cel, a ich przebieg nie wynikał z regulacji prawnych na poziomie ogólnopolskim. Były to raczej pojedyncze inicjatywy podejmowane na szczeblu lokalnym czy – jak w przypadku odnowy – na terenie województwa opolskiego. Od 2004 r. strumień środków finansowych na rewitalizację i odnowę wyraźnie się powiększył, a jednocześnie procesy te zaczęły przybierać coraz bardziej masowy charakter. Zwłaszcza pojęcie rewitalizacji weszło do powszechnego użycia i zaczęto nim nazywać w zasadzie wszystkie działania technicznej poprawy stanu substancji mieszkaniowej i infrastruktury technicznej. Tym samym rewitalizacja w swym praktycznym wymiarze, realizowana w Polsce, odeszła bardzo od teoretycznych założeń wynikających z definicji, które akcentowały kompleksowość przedsięwzięć służących wyprowadzeniu obszarów zdegradowanych ze stanu kryzysowego poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności.

Na terenach wiejskich, na mocy regionalnych programów odnowy wsi, programów lokalnych, a także w oparciu o środki europejskie pochodzące z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich realizowano działania z zakresu odnowy, a ich charakter bardzo często niczym nie różnił się od działań rewitalizacyjnych, mimo nieco innej definicji tego procesu¹. Problem nakładania się na siebie procesów rewitalizacji i odnowy na terenach wiejskich w zasadzie nie istniał. Kiedy jednak wraz z wejściem w życie ustawy o rewitalizacji w 2015 r. została ona rozszerzona na gminy wiejskie, doszło wówczas do sytuacji, że na terenach wiejskich, obok działań z zakresu odnowy, pojawiły się projekty rewitalizacyjne, a ich zakres w praktyce niczym się nie różnił. Z całą mocą ujawniły się wówczas trzy para-

¹ Definicja odnowy wsi – zaplanowany i realizowany przez wiejską wspólnotę proces rozwoju opierający się na lokalnych zasobach i wykorzystujący zewnętrzne wsparcie. Proces ten czerpie energię z zaangażowania obywateli motywowanych odpowiedzialnością za los własnej miejscowości, tym skuteczniej, im silniejsza jest tożsamość mieszkańców. W odnowie wsi uruchamianie czynników rozwoju, w tym niematerialnych, którym przypisuje się olbrzymie znaczenie, następuje oddolnie (*bottom-up*) – z woli i na rzecz mieszkańców. Działalność społeczności lokalnych wspierana jest na poziomie regionalnym w formie regionalnych/wojewódzkich programów odnowy wsi (Wilczyński R., 2012, *Odnowa wsi z wykorzystaniem środków europejskich – niewykorzystana szansa na rewitalizację*, Architektura Krajobrazu, 2, *Wiejska przestrzeń – zagrożone dziedzictwo*, s. 4–22).

doksy, z którymi obecnie mamy do czynienia: pierwszy – stosowanie terminu rewitalizacji, w swej istocie właściwego dla polityki miejskiej, w odniesieniu do obszarów wiejskich, drugi – niemalże identyczne założenia i metodologia prowadzenia obu procesów i wreszcie trzeci, praktyczny – realizacja takich samych przedsięwzięć w ramach rewitalizacji i odnowy. W konsekwencji sprowadza się to do sytuacji, że te same procesy na terenach wiejskich nazywane są raz odnową, a raz rewitalizacją, a przyjęcie określonego nazewnictwa warunkowane jest przede wszystkim źródłem finansowania.

To właśnie wspomniane powyżej dwa momenty w najnowszej historii: wejście Polski do UE w 2004 r. i wejście w życie ustawy o rewitalizacji w 2015 r. w największym stopniu zdeterminowały przebieg, natężenie i charakter procesów odnowy i rewitalizacji wsi. Uważna analiza działań na poziomie lokalnym, analiza motywów władz lokalnych i lokalnych liderów, a także potrzeb tych społeczności pozwala na wyróżnienie dwóch różnych modeli w zakresie realizacji działań rewitalizacyjnych i w zakresie odnowy: pierwszego – typowego dla początkowego okresu działań, z czasu przedakcesyjnego i drugiego – z okresu członkostwa Polski w Unii Europejskiej. W tym pierwszym okresie, przy bardzo ograniczonych środkach na działania z zakresu odnowy wsi, to potrzeby byłyby głównym motorem napędowym działań, a ich duże natężenie prowokowało władze lokalne do poszukiwania środków do ich zaspokojenia. Od 2004 r. natomiast w związku z szerokim strumieniem środków pomocowych dostępność funduszy generowała czy też uświadamiała pewne potrzeby, które w innych uwarunkowaniach budżetowych nie byłyby na tyle palące, i nie wymagały realizacji konkretnych projektów. W praktyce zaczęto realizować projekty w duchu rewitalizacji i odnowy, często niewynikające z najbardziej bieżących potrzeb, niejednokrotnie inspirowane rozwiązaniami wdrażanymi w innych miejscowościach, co doprowadziło do pewnej unifikacji przestrzeni publicznych wielu wsi, a przy okazji także do modernizacji terenów wiejskich. Warto bowiem na marginesie dodać, że w przypadku projektów z zakresu odnowy założenie oparcia działań o lokalne zasoby w niejednym przypadku pozostało czysto teoretyczne.

Obecnie większość gmin w Polsce, w tym większość gmin na terenach wiejskich, ma na swoim koncie jakieś działania rewitalizacyjne bądź z zakresu odnowy, które przynajmniej w swej nazwie do tych procesów nawiązują. Taka powszechność i unifikacja działań z jednej strony, a z drugiej brak wyraźnego rozróżnienia pomiędzy procesami rewitalizacji i odnowy skłania do postawienia szeregu pytań, które wybrzmiały w trakcie XXXIII Seminarium Geografii Wsi, przede wszystkim:

- Czy uprawnione jest zamienne stosowanie pojęć rewitalizacja i odnowa wsi?
- Czy modernizacja i unifikacja, jaka dokonuje się na wsi wskutek funduszy na rewitalizację, jest zgodna z ideą odnowy wsi?
- W jakim stopniu potrzeby rewitalizacyjne/z zakresu odnowy na terenach wiejskich kształtowane są przez dostępność funduszy na ten cel?
- Jaka jest przyszłość rewitalizacji i odnowy wsi w Polsce?

Publikacja, którą oddajemy w Państwa ręce, przynajmniej częściowo odpowiada na te pytania. Jest ona pierwszym z dwóch tomów Studiów Obszarów Wiejskich będących efektem XXXIII Seminarium Geografii Wsi pod tytułem *Odnowa i rewitalizacja wsi. W kierunku nowych paradygmatów kształtowania wiejskiej przestrzeni*, które odbyło się w dniach 1–2 czerwca 2017 roku, w podkrakowskich Tomaszowicach. Głównym celem konferencji stało się wyjaśnienie mechanizmów odnowy i rewitalizacji wsi w Polsce, jak również określenie ich efektów w rozwoju obszarów wiejskich.

Niniejszy tom poświęcony został problematyce szeroko rozumianych uwarunkowań odnowy i rewitalizacji wsi w Polsce. Zamieszczone w nim prace obejmują zagadnienia różnego rodzaju czynników przestrzennych i społeczno-ekonomicznych oraz ram instytucjonalno-organizacyjnych warunkujących realizację i przebieg rozpatrywanych procesów w różnych skalach terytorialnych – od krajowej poprzez regionalną i subregionalną, a skończywszy na studiach przypadku pojedynczej gminy czy miejscowości.

W pierwszych dwóch artykułach otwierających tom zarysowany został kontekst teoretyczny odnowy i rewitalizacji wsi. M. Wójcik w swojej pracy podejmuje próbę określenia specyfiki i zakresu pojęcia odnowy wsi na gruncie geografii osadnictwa i kierunków badań transdyscyplinarnych, w które wnosi ona istotny wkład (tj. gospodarka przestrzenna, zrównoważony rozwój, rewitalizacja). Konkluzją kolejnych etapów rozważań autora jest propozycja definicji odnowy wsi, uwzględniająca różne punkty widzenia. A. Górka, podejmując problematykę krajobrazu wiejskiego, zwraca uwagę na znaczenie sfery zbiorowych wyobrażeń dla zachowania ładu przestrzennego wsi. Autorka przybliży rozumienie pojęcia wiejskości, wypracowanego na gruncie socjologii wsi i geografii humanistycznej, jak również wskazuje na rolę partycypacji społecznej w procesie podejmowania decyzji przestrzennych. W kolejnym artykule A. Latocha porusza niezwykle istotne zagadnienie przemian ludnościowo-osadniczych, które obecnie jest jednym z kluczowych wyzwań nie tylko dla odnowy i rewitalizacji wsi, lecz także dla całości procesu rozwoju obszarów wiejskich. Autorka, bazując na obfitym materiale badawczym, analizuje powojenne przemiany ludnościowo-osadnicze na ziemi kłodzkiej, stawiając jednocześnie pytanie, czy współcześnie zachodzące tam procesy można określić mianem odradzania wsi.

Kolejne trzy artykuły odnoszą się do różnych modeli organizacyjno-instytucjonalnych wsparcia procesu odnowy wsi w Polsce. O. Wolski dokonuje charakterystyki i typologii regionalnych programów odnowy wsi, a także realizowanych w ich ramach przedsięwzięć. Jednocześnie autor podejmuje próbę określenia, w jakim stopniu założenia tych programów odpowiadają celom odnowy wsi wskazywanym w literaturze przedmiotu. Z kolei prace M. Biczkowskiego i R. Rudnickiego oraz K. Rogatki, E. Grzelak-Kostulskiej, M. Kwiatkowskiego, J. Biegańskiej, M. Feltyńskiego i J. Chodkowskiej-Miszcuk dotyczą wsparcia odnowy wsi w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013, poprzez realizację działania pn. *Odnowa i rozwój wsi*, będącego jednym z kluczowych instrumentów służących poprawie jakości życia na terenach wiejskich. W przypadku obu artykułów obszarem szczegółowych analiz i rozważań jest województwo kujawsko-pomorskie.

Dwa następne artykuły poświęcone są problematyce rewitalizacji wsi, która począwszy od 2015 r., stanowi nowy instrument wsparcia rozwoju i przekształceń przestrzennie-funkcjonalnych terenów wiejskich w Polsce. M. Biczkowska i A. Ciarczyńska przybliżają główne założenia procesu rewitalizacji w obecnym okresie programowania (2014–2020). Równocześnie autorki, na przykładzie województwa dolnośląskiego, podejmują próbę odpowiedzi na pytanie, na ile programy rewitalizacji uchwalone dla obszarów wiejskich tego regionu odpowiadają rzeczywistym ich potrzebom i problemom rozwojowym. M. Rzeszotarska-Pałka podejmuje kwestie możliwości wykorzystania cennych zasobów dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich (tj. dawnych folwarków i założeń dworsko-parkowych) w procesie ich rewitalizacji. W swoim artykule prezentuje typologię wybranych wsi Pomorza Zachodniego ze względu na stopień degradacji ich przestrzeni, a także przedstawia propozycję modelu rewitalizacji krajobrazu kulturowego wsi popegeerowskich z uwzględnieniem stopnia jego dewastacji.

Niniejszy tom zamykają artykuły dotyczące uwarunkowań procesów odnowy i rewitalizacji wsi w skali lokalnej. P. Jeziorska-Biel podejmuje problematykę znaczenia zasobów lokalnych w odnowie wsi na przykładzie Spycimierza w województwie łódzkim. Autorka prezentuje wyniki inwentaryzacji i eksperckiej oceny zasobów miejscowości, jak również zwraca uwagę na selektywny charakter procesu jej odnowy związany przede wszystkim z budową potencjału w oparciu o tradycję układania kwiatnych dywanów w dniu uroczystości Bożego Ciała. Z kolei W. Kałamucka przybliża koncepcję zabezpieczenia egzystencji, równocześnie dokonując przy pomocy badań bazujących na jej założeniach, identyfikacji i charakterystyki głównych problemów społecznych występujących w gminie Dołhobyczów, położonej w województwie lubelskim. Przedstawiona przez autorkę metodyka może być szczególnie pomocna przy delimitacji i diagnozie problemów obszaru zdegradowanego w ramach procesu rewitalizacji.

Mamy nadzieję, że artykuły zamieszczone w niniejszym tomie będą źródłem licznych dyskusji poświęconych problematyce podstaw teoretycznych oraz różnych uwarunkowań realizacji procesów odnowy i rewitalizacji wsi w Polsce. Jednocześnie liczymy, że przedstawione prace stanowić będą inspirację do dalszych badań nad mechanizmami przebiegu obu procesów oraz ich efektami w rozwoju obszarów wiejskich. Żywimy nadzieję, że niniejsza publikacja będzie cennym źródłem wiedzy nie tylko dla badaczy reprezentujących różne dziedziny nauki, ale również dla ekspertów i praktyków odpowiedzialnych za programowanie i wdrażanie polityk rozwojowych dedykowanych polskiej wsi.

Magdalena Dej, Łukasz Sykała